УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Гуманітарний факультет

Кафедра філології

Мова перекладів кінця 1960-х — початку 1970-х років на тлі радянської мовної політики

Студентки IV курсу

групи ГФІ18/Б

Єви Гулак

Науковий керівник:

кандидат філол. наук, доцент

Василь Старко

Львів 2022

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ І Радянська політика внормування української мови 6

1.1 Загальна характеристика формування української мови періоду кінця 1960-х – початку 1970-х років 6

1.2 «Репресована» лексика, її види та причини критики 10

РОЗДІЛ ІІ ВИРІВНЮВАННЯ ТЕКСТІВ 16

2.1 Процес підготовки та сегментація текстів 16

2.2 «Заборонені» слововживання у перекладах творів Шарлотти Бронте, Джеймса Фенімора Купера, Вільяма Фолкнера та Джеймса Олдріджа 20

2.3 Статистичний аналіз вибраної лексики 29

ВИСНОВКИ 35

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 36

ДОДАТОК А 38

ВСТУП

Перекладна література є невичерпним джерелом пізнання світу інших народів, їхньої ментальності, культури та світобачення для кожного читача. Вона становить величезний пласт творчості, навколо якої точаться тисячі дискусій, проводяться численні дослідження. Саме переклад допомагає людині покинути межі її інформаційної «бульбашки», розкриває небачені досі горизонти.

На думку видатного українського перекладача, науковця, письменника Максима Стріхи, переклад взагалі стоїть «при початку всіх нових європейських літератур». На противагу перекладацьким процесам тих націй, існуванню яких історично мало що загрожувало, і де переклад відігравав перш за все пізнавальну, другорядну роль, український переклад розвивався пліч-о-пліч із новою літературною мовою, і виконував у тому числі й націєтворчу функцію.[1]

Питання мовної політики в Україні завжди цікавило дослідників-мовознавців, але справді ґрунтовні, неупереджені дослідження на цю тему стали можливими зовсім недавно – після остаточного здобуття Україною незалежності, появи доступу до архівних джерел, зміною в історичній свідомості громадян. На особливу увагу дослідників заслуговує період кінця 1960-х – початку 1970-х років, адже він неабияк вплинув на процес формування національної мови. Саме у цій площині й лежить **актуальність мого дослідження**, адже воно спрямоване на вивчення досі ще не розкритої сповна теми.

Мовознавець Юрій Шевельов у своїй доповіді на тему «Мовне внормування на Україні та його внедійснення», яка згодом увійшла до книжки «Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920-2015)», звертає увагу читача на політику «жорсткої нормалізації» української мови, яка провадилася радянською владою з метою її «зачистки», стандартизації

[1] Стріха М. *Український художній переклад: між літературою та націєтворенням (до постановки питання).* Київ 2002. с. 196-204

та позбавлення її будь-яких питомо українських особливостей. Природно, що такі примусові зміни зіткнулися з опором українських мовознавців, письменників, словникарів тощо. Осторонь не залишилися і перекладачі, які, за словами Шевельова, зчинили «прихований бунт», навмисне використовуючи «заборонені» синтаксичні та лексичні словоформи.[2] Відтак **метою** цього дослідження є аналіз особливостей мови художніх перекладів кінця 1960-х – початку 1970-х років шляхом створення фрагмента паралельного англо-українського корпусу, а також дослідження його на наявність особливої лексики, яка б підтвердила **гіпотезу** про справедливість твердження мовознавця Ю. Шевельова щодо існування «прихованого бунту» перекладачів.

Така мета передбачає виконання низки основних завдань, а саме:

- ґрунтовне вивчення теоретичної бази, дослідження радянської політики внормування української мови насамперед у досліджуваний період;
- укладення списку лексичних одиниць, використання яких придушувалося; доведення або спростування їхньої наявності у словниках;
- вирівнювання англо-українських художніх текстів з метою створення фрагмента корпусу;
- дослідження лексичних особливостей перекладних текстів.

У цьому дослідженні використано порівняльно-аналітичний, описовий та статистичний **методи**, а також створення пар текстів напівавтоматичним способом за допомогою застосунку «InterText».

Об'єктом дослідження є мова перекладів художньої літератури періоду кінця 1960-х — початку 1970-х років, а **предметом** – лексика, що може вказувати на існування «прихованого бунту перекладачів».

Теоретичною основою дослідження стали праці українських та радянських мовознавців, зокрема Юрія Шевельова («Новітня українська літературна мова, з типологічного погляду» та «Мовне внормування в Україні та

[2] Шевельов Ю. Мовне внормування на Україні та його внедійснення *// Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920-2015)* / Зред. С. Вакуленко за участі К. Каруник. Харків 2018. с. 522.

його внедійснення»), Наталії Карікової («Українська літературна мова за радянської доби (1920-1990 рр.): від нормалізації до рознормалізації та перенормалізації»), Катерини Каруник («Боротьба з діалектизмами як складник мовної політики в радянській Україні (1945-1991)»), Ю. В. Антонів («До проблеми реабілітації лексики, вилученої з української мови»), Івана Білодіда («Культура мови сучасних художніх перекладів») та ін.

Мовним матеріалом бакалаврської роботи стали конкретні художні твори вказаного періоду, а саме: «Джейн Ейр» Шарлотти Бронте (перекл. з англ. П. Соколовський)[3], «Бранець своєї землі» Джеймса Олдріджа (перекл. з англ. Павло Шарандак)[4], «Слідопит» Джеймса Фенімора Купера (перекл. з англ. І. Корунець)[5] та «Крадії» Вільяма Фолкнера (перекл. з англ. М Пінчевський, Е. Хоменко, Р. Доценко)[6].

Робота має не лише теоретичне, але й прикладне значення. Її результатом стане дослідження мовного матеріалу перекладів кінця 60-х – початку 70-х років, а також вагомий внесок до паралельного англо-українського корпусу текстів, який надалі дозволить проводити ще ґрунтовніші дослідження на дану тему.

[3] Бронте Ш. *Джейн Ейр* / перекл. з англ. П. Соколовський. Київ 1971.
[4] Олдрідж Дж. *Бранець своєї землі* / перекл. з англ. П. Шарандак. Київ 1971.
[5] Купер Ф. *Слідопит* / перекл. з англ. І. Корунець. Київ 1972.
[6] Фолкнер В. *Крадії* / перекл. з англ. М. Пінчевський, Е. Хоменко, Р. Доценко. Київ 1972.

РОЗДІЛ І

РАДЯНСЬКА ПОЛІТИКА ВНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1 Загальна характеристика формування української мови періоду кінця 1960-х – початку 1970-х років

Процес розвитку та становлення нової української літературної мови у XX столітті можна порівняти з гойдалкою, яку раптово зупиняють одразу після того, як тільки вона починає розгойдуватись.

Ще у 20-х – на початку 30-х років у процесі дерусифікації на теренах України відбулася низка позитивних змін, як-от прийняття «харківського» правопису, вихід у світ праці мовознавця Олекси Синявського «Норми української літературної мови»[7] (поєднання досліджень автора з актуальними на той час мовознавчими дискусіями, що мали на меті «звернути науку мови, мови наскрізь самостійної, збудованої на своїх окремих підвалинах – на правдивий шлях»[8]), поява «Російсько-українського словника» головними редакторами якого були Сергій Єфремов та Агатангел Кримський і чиє значення для розвитку української мови є неоціненним тощо.[9]

Проте незабаром після такого значного покращення становища української мови, вже в 1930-х роках більшовицький режим Й. Сталіна бере курс на злиття усіх народів у єдиний, з єдиною спільною мовою. Передусім страждає українська. Радянські мовознавці змінюють «скрипниківку», відкидаючи усі питомі українські риси, які начебто використовуються для «штучного» відмежування української та російської. Юрій Шевельов в одному зі своїх виступів згадує про те, що до редакцій регулярно починають надходити списки «неугодних» слів та варіанти їхніх замін на російські терміни: *помаранч* на

---

[7] Синявський О. *Норми української літературної мови*. Львів 1941. 363 с.
[8] Там само.
[9] Карікова Н. Українська літературна мова за радянської доби (1920–1990 РР.): від нормалізації до рознормалізації та перенормалізації // *Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920-2015)* / Зред. С. Вакуленко за участі К. Каруник. Харків 2018. с. 301

апельсін, цукор на *сахар, оцет* на *уксус* тощо.[10] Найжорсткіше більшовики боролися із західноукраїнськими впливами, а надто після 1939 року, коли землі Західної України приєднали до Української РСР.

Мовознавець та русифікатор Іван Білодід у своїй статті «Мова і ідеологічна боротьба» категорично засуджує «харківський» правопис та словники 20-30-х років, стверджуючи, що вони були лише націоналістичним намаганням відділити українську мову від споріднених, вульгаризувати та примітизувати її. Дослідник переконаний, що такі зміни в мові є негативними, адже створені без урахування наявності людей інших національностей у складі української РСР та ігнорують наявну на теренах України двомовність, яка «фіксує взаємозв'язок двох братніх мов і сприяє їх взаємозбагаченню»[11].

Особливу увагу приділяє дослідник кільком конкретним явищам, а саме:

- Створення нових словоформ на заміну наявним, задля чіткішого відмежування української мови від російської (*кінарня* замість *кінофабрика*, *застувач* замість *екран*, *цяцькарня* замість *фабрика іграшок* тощо);
- Відкидання активних дієприкметників на -*чий* (*ворогуючий*, *завідуючий*, *збуджуючий* і т.д.)
- Відкидання конструкцій з орудним відмінком діяча і вживання натомість нової конструкції з прийменником *від (постанова схвалена пленумом – постанова схвалена від пленуму)*;
- Вживання слів, не притаманних російській мовній практиці, натомість наявних у західних мовах (*лозунг*, *кляса*, *лямпа* тощо);
- Наявність низки складних правил, які регулювали вживання літер **г** і **ґ**.[12]

[10] Шевельов Ю. Мовне внормування на Україні та його внедійснення // *Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920-2015)* / Зред. С. Вакуленко за участі К. Каруник. Харків 2018. с. 520-521.
[11] Білодід І. Мова і ідеологічна боротьба *// Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли.* Київ 2005. с. 277.
[12] Там само.

Тут варто згадати й працю Віталія Русанівського «За чим тужити?», у якій автор стверджує, що літера **ґ** «(…) свого часу викликала невиправдано великі клопоти в усіх, хто користувався українською мовою на письмі».[13]

В Україні XX століття було багато дослідників, які відстоювали необхідність зближення української та російської мов. Серед таких був і Йосип Багмут, який у своїй праці «Питання перекладу з російської мови на українську» всіляко відстоював правильність, ба більше, необхідність вживання дієприкметників активного стану. Мовознавець розпочинає статтю із цитування праці Й. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства», у якій останній засуджує певний клас людей, «українських буржуазних націоналістів», що «стараються використати мову у своїх інтересах, нав'язати їй особливий лексикон, свої особливі терміни, свої особливі вирази». Й. Багмут стверджує, що ознакою доброго перекладу є точна передача не лише змісту, але й форми оригіналу, і для того, щоб український переклад російських текстів можна було вважати добрим, треба заохочувати використання активних дієприкметників, буквально калькуючи їх з російської. На думку дослідника, описовий переклад словоформ (які сьогодні ми вважаємо неприродними) значно ускладнює структуру речення, спотворює зміст, закладений автором в оригіналу.

З приходом до влади 1953 року Микити Хрущова українські письменники та перекладачі відчули певне полегшення, бо політика критики культу особи Сталіна, яку провадив 1-ий Секретар ЦК КПРС дозволила певні прояви культурного життя в Україні. Деякі дослідники цей період української історії ще називають черговим культурним ренесансом. Та навіть попри певні позитивні зміни для українського мистецтва у другій половині XX століття, не варто забувати про те, що русифікація тривала, а з нею і спроби змішати українську мову з російською, викорінивши для початку будь-які відмінні риси першої.

[13] Русанівський В. За чим тужити? // *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли*. Київ 2005. с. 265

Дослідниця Лада Коломієць у своїй статті «Translation as an Instrument of Russification in Soviet Ukraine»[14] стверджує, що переклад на теренах радянської України був справжнім інструментом проведення русифікації, адже російська мова ставала так званим «ретранслятором», бо переклади мовами радянських республік повинні були створюватися на основі саме російського варіанту. Ті ж, які були створені без залучення російського «посередника», піддавалися жорстокій критиці та цензурі з подальшим вилученням і забороною слововживань, які кардинально відрізнятися від еквівалентів у російській мові.

З огляду на згадані передумови, природно, що наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років став помітним спротив українських митців проти негативних змін в українській літературній мові. Юрій Шевельов у доповіді «Мовне внормування в Україні та його внедійснення» зазначає, що якщо серед письменників такий опір був ледве помітний, то українські перекладачі робили це у своїх працях чи не системно. Це явище в історії української літературної мови Шевельов ще називає «прихованим бунтом перекладачів»: «Інший різновид опору можна побачити в спробах провести в той чи той твір якісь риси, зазвичай лексичні та/або синтаксичні, не дозволені мовою.…це траплялося…в перекладах чужомовної прози наприкінці 1960-х і на початку 1970-х рр. перетворилося майже на систему, однак відповіддю стали гостра критика в пресі та придушення – вкупі з вимогами пильнішого нагляду з боку літературних редакторів».[15] Таке твердження мовознавець висловив без конкретної аргументації та прикладів, які б підтвердити його правдивість, вочевидь послуговуючись виключно власними спостереженнями. Окрім того, варто розуміти, що такі слова як «спротив» і «бунт» Ю. Шевельов вживає метафорично. Буквально вони означають те, що перекладачі згаданого періоду у своїй роботі вживали питомі українські слова та конструкції, які не були скалькованими з російської, і таким чином прагнули зберегти й зобразити

[14] Kolomiyets L. Translation as an Instrument of Russification in Soviet Ukraine // *Translation and Power*. Bern 2020 p. 29-43.

[15] Шевельов Ю. Мовне внормування на Україні та його внедійснення *// Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920-2015)* / Зред. С. Вакуленко за участі К. Каруник. Харків 2018. с. 522.

самобутність і багатство української мови. Радянські дослідники, очевидно, вбачали в такому «бунті» певну небезпеку, адже він був спрямований передусім на вирізнення української мови з-поміж інших мов «братських» народів, та на збереження її унікальних рис. Тому до 1974 йому поклали край численні радянські мовознавці, давши офіційну оцінку такій практиці у своїх критичних працях, як от «Культура мови сучасних художніх перекладів» Івана Білодіда.

1.2 «Репресована» лексика, її види та причини критики

Історія розвитку української літературної мови дещо відрізняється від тих мов Європи та світу, з якими дослідники-мовознавці люблять частенько її порівнювати. Результатом постійних спроб нашого східного сусіда підкорити Україну шляхом знищення її інтелігенції та провідних культурних і політичних діячів зрештою стало те, що у другій половині XIX століття українську мову та культуру передусім творили селяни та народні вчителі. Не дивно, що найвідомішою політичною ідеологією того часу стало народництво, яке свою діяльність також спрямовувало на верству селян. В таких умовах наявність єдиної літературною мови була неможливою, бо кожен регіон України орієнтувався на власну особливу говірку. Станом на 20-ті роки XX століття українська мова була сформована на основі центрально наддніпрянського діалекту з чітко вираженими західноукраїнськими елементами. Звідси можна зробити висновок, що українська літературна мова є результатом синтезу різних діалектів, кожен з яких є невіддільною її частиною.

З приходом до влади Йосифа Сталіна в кінці 1920-х років радянська влада докладала максимальних зусиль для того, аби знищити українську ідентичність як таку, вдаючись до найрізноманітніших методів. Під гаслами «злиття» культур радянських республік, та обіцянками їхнього рівномірного розвитку у складі СРСР насправді ховалися спроби втрутитися у їхній природний поступ та розчинити їх у «домінантній» російській культурі.

Природно, одним із найбільших важелів впливу на розвиток ідентичності українців в СРСР вважали мову. Саме вона крізь століття проносила в собі наш культурний код, була «рушійною силою нашого самовизначення».[16] Маючи на меті створити «новий і нероздільний радянський народ», тоталітарна влада намагалася насамперед витіснити українську мову з усіх сфер життя людини. Радянські мовознавці поширювали вчення про «чисту» літературну мову, повністю позбавлену будь-яких регіональних особливостей та максимально наближену до російської. Ба більше, вони не обмежувалися лише коментарями стосовно мовного питання, а цілеспрямовано і систематично позбавляли її низки слів, порушуючи її природний розвиток і позбавляючи її свого особливого звучання. Результатом таких заходів мала стати повна асиміляція української більш розвиненою та багатою російською.

Така руйнація української літературної мови відбувалась передусім шляхом впровадження списків «неугодної» лексики, які ймовірно надсилалися до тогочасних редакцій і містили в собі такі слововживання, які, на думку радянських мовознавців, були застарілими, діалектними, «штучними» або невиправданими, а отже російська цензура не могла дозволити їхнє існування в літературі. На жаль, про такі списки дізнаємося лише зі спогадів українських мовознавців Ю. Шевельова, Ю. Антонича та ін. Ніхто з дослідників-свідків не взявся відтворити такі списки з пам'яті, тому до сучасного читача дійшли лише окремі приклади таких слів. Натомість спробу зібрати «реєстр репресованих слів» бачимо на останніх сторінках збірника «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли»[17], яку упорядкували Л. Мисенко, В. Кубайчук та О. Демська-Кульчицька.

Дослідниця Юлія Антонів у своїй статті «До проблеми реабілітації лексики, вилученої з української мови» також здійснює пошук заборонених у 60х-70х роках ХХ століття українських слів, аналізуючи критичні статті того

[16] Антонів Ю. До проблеми реабілітації лексики, вилученої з української мови // *Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки*. Київ 2002. с. 42

[17] Реєстр репресованих слів *// Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли.* Київ 2005. ст. 354

періоду та свідчення перекладачів, які були безпосередніми учасниками літературного процесу.

Авторка наводить багато яскравих прикладів «неугодної» лексики, ділячи її за частинами мови:

- **Іменники.** Питомо українські: *пан, добродій, рація (мати рацію).* Полонізми: *філіжанка, краля, люстро, краватка, радця.* Архаїзми та діалектизми: *справуночок*, *робітня, будущина, цебро, походеньки, часопис, відсоток, причандалля, шарварок.* А також *цигарки, чота, вивірка, лицедій, дзиґарі, будущина, рішенець, позирк.*
- **Прислівники.** *Сливе, відтак, наразі, незгірше, завше, довкруж, уподіб, напозір, позаяк, нараз, враз, достоту, небавом, загодя, допіру.*
- **Прикметники.** *Зизий, звинний, всенький, шарлатовий, понурий, долішній, горішній.*
- **Дієслова.** *Витріщатись, бавитись, второпати, картати, потурати, переточувати, стерятися, видряпатися, скоїтись, чипіти, дибати, чудуватися, випірнути, здужати, комизитися, гайнути, прибавити.* Ідіоми: *ухопити за барки, здобутися на слово, брати на глузи, ударити себе в груди*.
- **Інші частини мови.** *Аби* (у значенні ‘щоб’), *себто*, *либонь, далебі тощо.*[18]

З даного списку можемо зробити висновок, що «репресували» переважно ті слова, які були особливо поширені на заході України. Це можна пояснити тим, що західні землі були долучені до Радянського Союзу аж після Другої Світової війни, а отже у них було більше часу для розвитку та збагачення української літературної мови, в тому числі шляхом запозичення лексем із мов західних сусідів. Такий спосіб в СРСР теж не схвалювали, про що зокрема згадує Ю.

[18] Антонів Ю. До проблеми реабілітації лексики, вилученої з української мови // *Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки*. Київ 2002. С. 40-42

Антонів, наводячи приклад слова англійського походження *клерк*, яке редактори замінювали на більш «прийнятне» слово *службовець.*[19]

Варто проаналізувати деякі з тих статей, на основі яких сьогодні маємо можливість досліджувати репресивну політику щодо української мови у другій половині XX століття. Передусім це розгромна стаття І. Білодіда «Культура мови сучасних художніх перекладів» 1974 р.[20] У ній мовознавець стверджує, що «одним із критеріїв оцінки мови перекладу є її літературно-нормативний характер». Посилаючись на перекладача М. Рильського, автор відводить на різні боки рингу загальнолітературну мову та діалекти, прямо їх протиставляючи. Найбільшим огріхом, на його думку, який може вчинити перекладач, є додавання текстові зайвого колориту, шляхом використання певних діалектних слів. Він пише, що ті твори, які вийшли друком у журналі «Всесвіт», видавництвах «Дніпро» та «Веселка» в кінці 60-х – на початку 70-х років сприяли розриву мови перекладів та літературної мови.

Схожі настрої відчитуємо в статті С. Єрмоленко та В. Русанівського «Літературна мова і художній переклад»[21]. Автори стверджують, будь-який перекладний текст повинен бути «бездоганним», а отже написаний чітко внормованою мовою, а вузьковживаним, діалектним, розмовним словам автори відводять виключно функцію «індивідуалізації мови персонажів, створення місцевого колориту».[22]

Як і Білодід у своїй статті, при наведенні прикладів «неугодної» лексики автори взагалі не звертаються до мови оригіналів, що є, з одного боку, великою вадою, адже цілком можливо, що в оригіналі є певні особливості, які перекладачі в такий спосіб намагалися передати. А отже перш ніж робити будь-які висновки

[19] Там само.
[20] Білодід І. Культура мови сучасних художніх перекладів // *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли.* Київ 2005. с. 323-339
[21] Єрмоленко С. Русанівський В. Літературна мова і художній переклад *// Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли*. Київ 2005. ст. 283-300
[22] Там само, – с. 284.

варто провести комплексне дослідження з урахуванням особливостей мови оригінальних творів.

З іншого боку, спираючись лише на матеріали таких критичних статей можемо зробити висновок: незалежно від того, що написано в оригіналі, вживання будь-якої лексики, яка відступає від нормативної – заборонене. До того ж І. Білодід стверджує (з посиланням на М. Рильського), що навіть регіональні особливості мовлення персонажів також слід перекладати літературною українською, а не якимось українським діалектом чи просторіччям.[23] Тобто в перекладах він взагалі не залишає місця для такої лексики.

Варто додати, що деякі спостереження вищезгаданих авторів справедливі: процитовані речення з перекладів справді звучать погано («*В антракті дід, прогулюючись, так і гнобив, щоб пройти мимо дзеркала…*» чи *«Ідіть, пройдіться по Москві… Чого вам тут зі мною тліти»*), українські відповідники вибрано невдало — це, зокрема, деякі полонізми (*струмент, шкляний, шруб* тощо), деякі росіянізми (*накладна плата, провідник* в значенні *провожатий, переддвер'я* тощо) чи справді дуже застарілі й рідкісні форми (*здуміло, пантрувати, шанець* і т.п.). Однак це лише окремі приклади. Неправильно навмання висмикувати з перекладу невдалі звороти й засуджувати через них цілий переклад твору чи, як у нашому випадку, перекладацьку практику кількох років.

Зважаючи на довгу історію боротьби Російської Імперії, яку пізніше продовжив Радянський Союз, проти всього українського, а передовсім мови та культури України, варто розуміти, що цінність згаданих критичних праць полягає виключно у досліджені з метою відтворення втрачених редакторських списків «репресованих» слів. А оскільки переважна більшість прикладів слів, наведених мовознавцями, не має жодного контекстуального підтвердження недоречності, «курдупельності» – уважному читачеві точно забракне загальної

[23] Білодід І. Культура мови сучасних художніх перекладів // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли. Київ 2005. с. 323

картини, і цю картину матимемо змогу побачити на основі вирівняних текстів у наступному розділі цієї праці.

РОЗДІЛ II

ВИРІВНЮВАННЯ ТЕКСТІВ

2.1 Процес підготовки та сегментація текстів

В процесі створення паралельних корпусів, одним із найважливіших, найскладніших і найбільш часозатратних завдань є сегментація текстів. Вона передбачає вирівнювання таким чином, щоб кожне речення чи фраза оригіналу відповідала (розташовувалася рівно навпроти) кожному реченню чи фразі його перекладу. Найпростіше вирівнювати тексти, написані мовами, що належать до однієї групи (польсько-українські, українсько-білоруські тощо), бо синтаксично вони зазвичай дуже схожі. У текстах же різних груп, співвідношення змісту і форми здебільшого порушене, тому хороша машинна сегментація стає майже неможливою. Тоді на допомогу лінгвістам проходить інший метод, більш часозатратний, та не менш ефективний: для вирівнювання таких текстів застосовується сегментація, яка виконується в напівавтоматичному режимі. Приклад процесу вирівнювання поданий нижче (Рис 1.1).

4838	☆	» ‘But your western society is violent and cruel, and it’s not very heroic.’	» — Та у вашому світі панує насильство і жорстокість, в ньому дуже мало героїчного.	✔
4839	☆	» ‘It is no more violent and cruel than yours; less so in fact.’		✔
4840	☆	» ‘In your society,’ she said, sitting up, ‘it is every man for himself.	» Кожен у вас думає тільки про себе.	✔
4841	☆	› You allow your children to learn brutality.	» Ви потураєте, щоб ваших дітей робили жорстокими.	✔
4842	☆	› You have horror comics and terrible films. We don’t have these things.		✔
4843	☆	› We teach our children to respect each other and respect society and to be good comrades . .	» У нас, навпаки, ще змалечку вчать поважати одне одного, суспільство, бути добрими друзями.	✔

Рис. 1.1 Зображення процесу вирівнювання паралельних текстів

Такий процес є значно довшим, складнішим та більш витратним, у порівнянні із машинним, проте якістю переважає. У процесі такого напівавтоматичного вирівнювання: тексти спершу опрацьовує програма-вирівнювач (alignment tool), а тоді вони проходять постредагування, що його виконує людина, яка повторно все перевіряє і виправляє помилки.

Важливо розуміти, що в кожному конкретному випадку кількість необхідних для виконання завдань може різнитися в залежності від типу та завдань корпусу. Сегментація буває різною: автоматична, напівавтоматична, ручна. Найбільш ефективною є саме напівавтоматична, адже вона поєднує у собі швидкість і ефективність спеціально натренованої машини із точністю професіоналів, якій такі машини часом поступаються.

На сьогодні існує багато ефективних інструментів для створення пам'яті перекладу на основі вирівнювання сегментів раніше перекладених паралельних текстів (alignment tools). Одним із найвідоміших є редактор вирівнювання InterText Editor, який власне і став інструментом для виконання практичної частини цього дослідження. Ця програма вирівнює тексти автоматично, виводить паралельний текст (двома мовами) в інтерфейс і позначає жовтим кольором нетривіальні сегменти, які потребують доопрацювання: якщо речення оригіналу пропущено (не перекладено) в перекладі, якщо в перекладі вставлено додаткове речення, яке не має змістового відповідника в оригіналі, якщо одному реченню оригіналу відповідає два речення перекладу тощо. Інтерфейс програми дає змогу використати кнопки й клавішні скорочення, щоб об'єднувати елементи, розбивати сегменти, переміщувати елементи й сегменти вверх і вниз — щоб досягти точного вирівнення.

InterText – це редактор для вирівняних паралельних текстів, головним чином спрямованих на створення паралельних корпусів, які потенційно також можна використовувати з перекладацьким (CAT) або навчальним (CAE) програмним забезпеченням. Він був розроблений для проєкту InterCorp1 для редагування та керування вирівнюванням декількох паралельних мовних версій (тобто перекладів) текстів на рівні речень; він розроблений з урахуванням гнучкості та підтримує власні XML-документи та Unicode (UTF-8) кодування.

InterText – редактор після вирівнювання, що працює за допомогою автоматичного вирівнювача hunalign, який є самостійною програмою, інтегрованою в застосунок.[24]

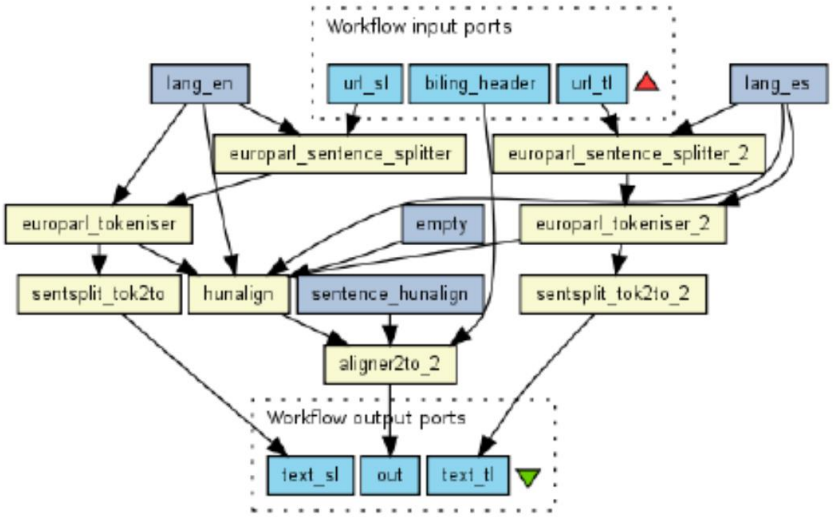

Рис. 2.1 Процес автоматичного вирівнювання тексту за допомогою hunalign.[25]

Для того, аби результат вирівнювання був якомога точнішим, тексти потрібно попередньо підготувати. Обидва тексти (і оригінал, і його переклад) повинні бути у форматі txt в кодуванні UTF-8. Крім того, при вирівнюванні не використовуються примітки, коментарі й інший супровідний текст (фрагменти, які не є, власне, перекладом), а тому їх необхідно вилучити. Варто також уніфікувати всі розділові знаки, бо їхня невідповідність може негативно вплинути на результат роботи.

Для вирівнювання тексти повинні бути поділені на речення та параграфи. Кожне нове речення має починатися із нового рядка, а параграфи мають бути розділені порожнім рядком. Таке розбивання можна виконати вручну, проте це досить часозатратний процес, особливо при опрацюванні великих за обсягом текстів. Тому для розбивання текстів, написаних англійською та іншими іноземними мовами існує низка спеціальних програм (sentence splitters). Однак

[24] Vondřička P. InterText editor v1.5 comprehensive guide https://wanthalf.saga.cz/repository/intertext/InterText_Editor-User_Guide.pdf

[25] Онлайн-ресурс. Режим доступу: https://www.researchgate.net/figure/Sentence-alignment-using-Hunalign_fig1_228789743

існує також і простіший варіант: сама програма InterText має вбудовану функцію розбиття речень під час імпорту, яка спрацьовує за умови попереднього її налаштування, а тому англомовні тексти можна попередньо розбити лише на параграфи, розмежовані порожнім рядком.

Найкращим способом поділу на речення для української мови є утиліта-токенізатор TokenizeText від проєкту LanguageTool API NLP UK. Для того, аби нею скористатися, необхідно спершу встановити спеціальну мову groovy на свій персональний комп'ютер. Приклад українського тексту, розбитого на речення та параграфи подано нижче:

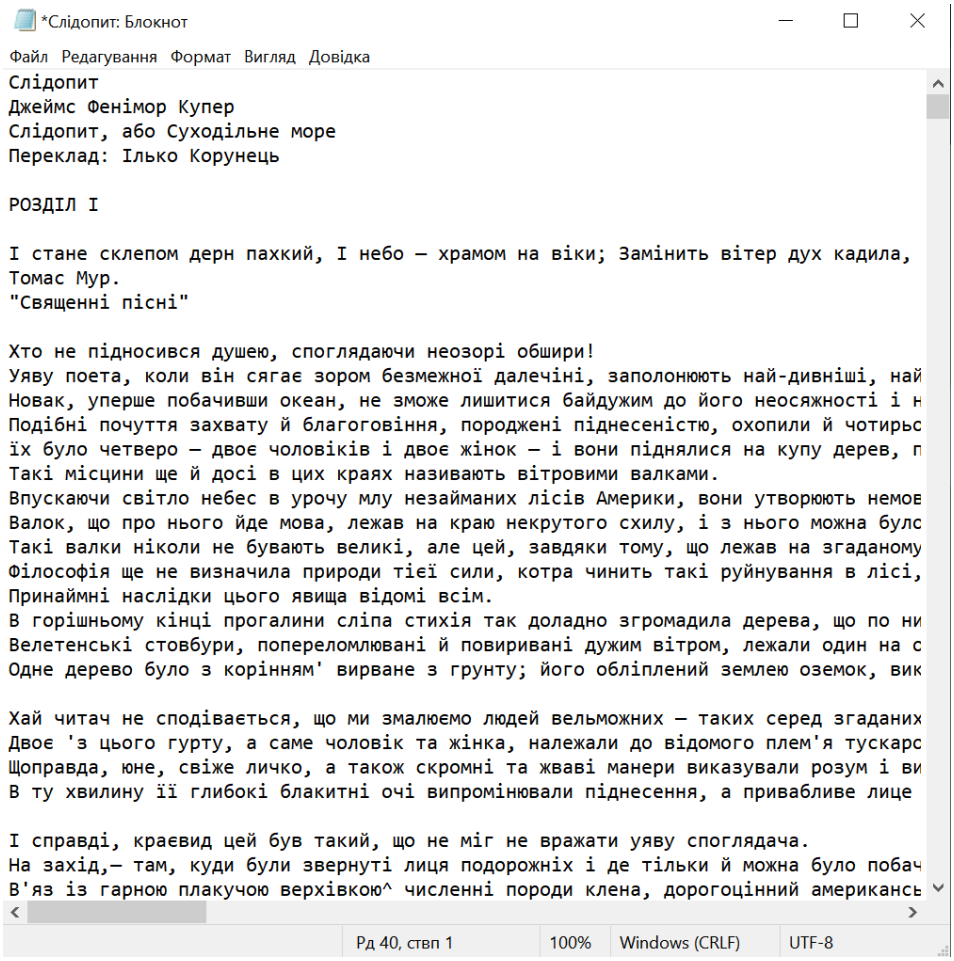

Рис. 2.2 Приклад тексту розбитого на речення та параграфи

Програма InterText є дуже зручною, та ефективною, вона вдало вирівнює близько 80% тексту за умови, якщо він правильно підготований. Найбільш поширеним типом неточностей є той, у якому одне довге речення оригіналу відповідає двом-трьом реченням перекладу чи навпаки. Приклад можна побачити нижче на рисунку 2.3.

134	☆	» “One hail will soon satisfy us on that head,” returned Cap.	» — Один окрик одразу пояснить нам усе,— промовив Кеп.	✔
135	☆	» “Stand you behind the tree, Magnet, lest the knaves take it into their heads to fire a broadside without a parley, and I will soon learn what colors they sail under. ”	» — Тільки стань ось за це дерево, Магнітику, а то коли б замість відповіді негідники не пальнули бортовим залпом.	✔
136	☆		› Зараз я з'ясую, під яким прапором вони плавають.	✔
137	☆	» The uncle had placed his two hands to his mouth to form a trumpet, and was about to give the promised hail, when a rapid movement from the hand of Arrowhead defeated the intention by deranging the instrument.	» Дядько приклав — долоні рупором до рота і тільки хотів був видобути обіцяний окрик, як Гостра Стріла перепинив його, розладнавши інструмент помахом руки.	✔

Рис. 2.3 Приклад неточності вирівнювання програми InterText

Отже, в результаті попередньої підготовки текстів, правильно налаштованого імпорту і роботи автоматичного вирівнювача hunalign, отримуємо два паралельні сегментовані тексти, які надалі потребуватимуть ще ручного постредагування. Саме за допомогою такого методу вирівнювання сучасні дослідники й досягають найбільш точних та якісних результатів, за відносно невеликий відрізок часу.

2.2 «Заборонені» слововживання у перекладах творів Шарлотти Бронте, Джеймса Фенімора Купера, Вільяма Фолкнера та Джеймса Олдріджа

Для перевірки твердження мовознавця Юрія Шевельова про «прихований бунт перекладачів» у кінці 1960-х – на початку 1970-х було обрано чотири англомовні художні твори та їхні українські переклади, які було надруковано протягом згаданого періоду, а саме: «Джейн Ейр» Шарлотти Бронте (перекл. з англ. П. Соколовський)[26], «Бранець своєї землі» Джеймса Олдріджа (перекл. з англ. Павло Шарандак)[27], «Слідопит» Джеймса Фенімора Купера (перекл. з англ. І. Корунець)[28] та «Крадії» Вільяма Фолкнера (перекл. з англ. М Пінчевський, Е. Хоменко, Р. Доценко).[29]

[26] Бронте Ш. *Джейн Ейр* / перекл. з англ. П. Соколовський. Київ 1971.
[27] Олдрідж Дж. *Бранець своєї землі* / перекл. з англ. П. Шарандак. Київ 1971.
[28] Купер Ф. *Слідопит* / перекл. з англ. І. Корунець. Київ 1972.
[29] Фолкнер В. *Крадії* / перекл. з англ. М. Пінчевський, Е. Хоменко, Р. Доценко. Київ 1972.

Причиною для вибору конкретно цих текстів та перекладів перш за все стала їхня критика з боку мовознавців (зокрема Івана Білодіда) через наявність в українському варіанті маловживаних, діалектичних слів, що начебто робилося авторами навмисно з метою пониження стилю письма, вульгаризації української літературної мови та відкидання її норм. Та не менш важливою причиною є те, що автори вибраних творів – справжні майстри художнього слова, а перекладачі – професіонали з великими доробками, відомі на всю Україну.

Варто зазначити також і те, що всі чотири твори сильно різняться між собою тематикою, стилем та часом написання. Саме така різноманітність дозволяє глибше дослідити поставлені запитання й оцінити справедливість твердження про «прихований бунт перекладачів».

Перевірити справедливість такого твердження можна завдяки ближчому аналізу конкретних слововживань. Вже на перших сторінках книги Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» у перекладі П. Соколовського віднаходимо цікавий приклад.

352	Can't she manage to walk at her age? She must be eight or nine years old."	Хіба вона й досі не навчилась ходити? їй уже, мабуть, вісім або й цілих дев'ять років.	
353	"I was knocked down," was the blunt explanation, jerked out of me by another pang of mortified pride;	— Я впала, бо мене вдарили! — різко відповіла я, не стерпівши нового приниження своєї гідності.	
354	"but that did not make me ill," I added;	— Але я захворіла не від того, — додала я.	
355	while Mr. Lloyd helped himself to a pinch of snuff.	Містер Лойд узяв понюх табаки.	
356	As he was returning the box to his waistcoat pocket, a loud bell rang for the servants' dinner;	Коли він вкладав табакерку назад до кишені жилета, задзвенів дзвінок, скликаючи слуг на обід;	

Рис. 2.4 Фрагмент 355 паралельного тексту роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр».

На рисунку вище фразу *while Mr. Lloyd helped himself to a pinch of snuff* перекладено словами *містер Лойд узяв понюх табаки*. Слова *понюх*[30] і *таба́ка*[31] у Словнику української мови мають позначку «розмовне», а отже належать до виду слів, який критики вважали «неугодним». Крім того, таке словосполучення набагато краще передає оригінальну мову твору – англійську мову XIX століття, аніж це зробило б дослівне «понюхав тютюн».

[30] Словник української мови: в 11 томах. — Том 7, 1976. — с. 167.
[31] Словник української мови: в 11 томах. — Том 10, 1979. — с. 8.

416	John Reed hated his school, and abused his master; but John Reed's tastes were no rule for mine, and if Bessie's accounts of school-discipline (gathered from the young ladies of a family where she had lived before coming to Gateshead) were somewhat appalling, her details of certain accomplishments attained by these same young ladies were, I thought, equally attractive.	Джон Рід ненавидів школу й лаяв свого вчителя на всі заставки, але Джонові уподобання не були для мене взірцем, і хоч розповіді Бесі про шкільну дисципліну (почуті нею самою від панночок з сім'ї, де вона служила перед тим, як найнялася до Ґейтсхеда) трохи й лякали мене, то те, чого ці дівчата, за її словами, там понавчались, видавалось мені, навпаки, дуже принадним.	
417	She boasted of beautiful paintings of landscapes and flowers by them executed; of songs they could sing and pieces they could play, of purses they could net, of French books they could translate; till my spirit was moved to emulation as I listened.	Вона хвалилася, що вони вміли малювати гарні краєвиди й квіти, добре співали й грали на фортепіано, плели чудові гаманці й вільно читали по-французькому, — врешті мені захотілося і собі всього того навчитись.	

Рис. 2.5 Фрагмент 416 паралельного тексту роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр».

На рисунку 2.5 бачимо, що перекладач використовує яскравий фразеологізм *лаяти на всі заставки*, аби передати оригінальне *to abuse*. Цікаво, що в тексті оригіналу дієслово *abuse* не підсилене жодним чином, натомість перекладач, завдяки вживанню згаданого фразеологізму, надає реченню додаткового відтінку. При цьому загальний стиль перекладу дозволяє використання таких «барвистих» конструкцій, вони збагачують його.

627	My look or something else must have struck her as offensive, for she spoke with extreme though suppressed irritation.	Може, мій погляд чи щось інше видалось їй образливим, бо вона проказала ці слова з сильним, хоча й стримуваним роздратуванням.	
628	I got up, I went to the door; I came back again; I walked to the window, across the room, then close up to her.	Я встала, рушила до дверей і, враз повернувши назад, попрямувала через усю кімнату до вікна, а відтак підступилася до неї.	
629	Speak I must: I had been trodden on severely, and must turn: but how?	Я мусила говорити: мене безжально придавлено, і я повинна була повстати. Але як?	

Рис. 2.6 Фрагмент 628 паралельного тексту роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр».

684	I stood, a wretched child enough, whispering to myself over and over again, "What shall I do?—what shall I do?"	А я, нещасна дитина, стояла й безперестану шепотіла сама до себе: "Що мені робити? Що мені робити?"	
685	All at once I heard a clear voice call, "Miss Jane! where are you?	Враз почувся дзвінкий голос: — Міс Джейн, де ви?	
686	Come to lunch!"	Ходіть-но снідати!	
687	It was Bessie, I knew well enough; but I did not stir;	То була Бесі, я одразу її пізнала, але навіть не поворухнулась;	

Рис. 2.7 Фрагмент 685 паралельного тексту роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр».

На рисунках 2.6 та 2.7 бачимо лише два із багатьох прикладів вживання слова *враз*, яке засуджували критики, натомість наполягаючи на використанні слова *раптом*. Таке свідчення віднаходимо у статті Ю. Антонів.[32]

[32] Антонів Ю. До проблеми реабілітації лексики, вилученої з української мови // *Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки*. Київ 2002. с. 41.

1239	They ought to have come a little sooner to have heard his lecture on dress, for they were splendidly attired in velvet, silk, and furs.	Їм годилося б з'явитися трошки раніше і послухати лекцію про одяг, бо вони були пишно вбрані в оксамит, шовк та хутра.
1240	The two younger of the trio (fine girls of sixteen and seventeen) had grey beaver hats, then in fashion, shaded with ostrich plumes, and from under the brim of this graceful head-dress fell a profusion of light tresses, elaborately curled;	Дві молодші з цієї трійки (гарні дівчата шістнадцяти й сімнадцяти літ) мали на головах, за тодішньою модою, сірі касторові капелюшки, оздоблені страусовими перами, а з-під крисів цих елегантних головних уборів спадало на плечі густе, світле, старанно завите волосся.
1241	the elder lady was enveloped in a costly velvet shawl, trimmed with ermine, and she wore a false front of French curls.	Літня пані була запнута в дорогу оксамитову шаль, оторочену горностаєм, і її обличчя прикрашали штучні французькі локони.

Рис. 2.8 Фрагмент 1240 паралельного тексту роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр».

На рисунку 2.8 бачимо слово *graceful*, для перекладу якого П. Соколовський обирає слово *елеґантний*. Як вже було зазначено раніше, вживання в українській мові літери **ґ** палко засуджував мовознавець Віталій Русанівський, аргументуючи це тим, що «кожен народ прагне до простоти й економності в побудові граматичної та правописної системи своєї мови», а правопис, який регулює вживання літери **ґ** «надмірно ускладнений правилами, які не відповідають живому українському мовленню».[33] Натомість відомо, що літера **ґ** вживалася ще в Пересопницькому Євангелії, а то й раніше, а отже її вживання у перекладах кінця 1960-х – початку 1970-х є цілком вмотивоване.

3483	"Then, what induced you to take charge of such a little doll as that?" (pointing to Adèle).	— Що ж тоді змусило вас стати опікуном цієї лялечки (вона показала на Адель)?
3484	"Where did you pick her up?"	Де ви її вискіпали?
3485	"I did not pick her up; she was left on my hands."	— Я її не вискіпав, її покинули на мої руки.
3486	"You should have sent her to school."	— Вам слід було б віддати її до школи.

Рис. 2.9 Фрагмент 3484 паралельного тексту роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр».

На рисунку 2.9 бачимо не зовсім звичну словоформу *вискіпати*, яка означає 'виколупати що-небудь звідкись'[34] і використовується перекладачем як еквівалент словосполучення *to pick up*. Слово *вискіпати* також має позначку «розмовне», а оскільки у творі його вживає персонажка Бланш Інґрем, яка висловлює щире здивування і нерозуміння, то не дивно, що її мова така емоційно забарвлена.

[33] Русанівський В. За чим тужити? // *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли*. Київ 2005. с. 226.
[34] Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — с. 487.

6072	"I shall be very glad to do so, sir."	— З великою приємністю, сер.
6073	"And fasten the door securely on the inside.	— І міцно замкни двері зсередини.
6074	Wake Sophie when you go upstairs, under pretence of requesting her to rouse you in good time to-morrow; for you must be dressed and have finished breakfast before eight.	А коли будеш нагорі, нагадай Софі розбудити тебе завтра вчасно, бо тобі треба убратися і поснідати до восьмої години.
6075	And now, no more sombre thoughts: chase dull care away, Janet.	А тепер, Дженет, віджени всі тяжкі думки: цур їм, пек!

Рис. 2.10 Фрагмент 6075 паралельного тексту роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр».

Погляньмо на вигук, що на рисунку 2.10: *цур їм, пек*. В оригінальному тексті авторка не використовує жодних вигуків, а отже таке рішення було виключно перекладацькою спробою підсилити мову героя містера Рочестера, що тільки доповнило його образ.

Не менше прикладів цікавих слововживань можна віднайти у перекладі роману «Крадії» Вільяма Фолкнера, виконаному М. Пінчевським, Е. Хоменком та Р. Доценком. Варто розуміти, що весь роман написаний дуже «живою» мовою, а тому використання «строкатої» мови у перекладі дозволяє читачеві хоча б частково отримати такий досвід, ніби від прочитання оригіналу.

2105	All I needs is Possum.	Що мені треба, так це Посем.
2106	That's why I changed my mind about leading him: it might be far.	Тим-то я й передумав вести його пішки, це може бути задалеко.
2107	At first I thought, being as you're in the connection business"	Попервах я мізкував собі, що як ви тут знайомствами відаєте. . .
2108	"What the hell do you mean? " Miss Reba said.	— Що це ти, в дідька, мені закидаєш?! — обурилася міс Реба.
2109	"I run a house. Anybody that's too polite to call it that, I dont want in my front door or back door neither. "	— Я веду дім, і прошу так і казати. А кому така назва не до шмиги, може вимітатись — і з парадного ходу, і з чорного.
2110	"I mean, one of your ladies' connections," Ned said.	— Це я до того, що у ваших паній є знайомства,— освідчив Нед.
2111	"That might have a saddle horse or even a plow horse or even a mule I could ride whilst Lucius rides the colt, and go to Possum that way.	— І, може, хтось такий має верхового коня, чи робочого, чи мула, на якому я б міг поїхати, а Лусьєс верхи на цьому, і так би ми дісталися до Посема.

Рис. 2.11 Фрагмент 2109 паралельного тексту роману Вільяма Фолкнера «Крадії».

До шмиги – словосполучення, яке бачимо на рисунку 2.11 означає ‘не до вподоби, невчасно, не до ладу’, воно є розмовним, і хоч у конкретно цьому сегменті Вільям Фолкнер вживає менш емоційно забарвлений вислів *anybody that’s too polite to call it that*, воно дуже доречно використовується перекладачами у мовленні персонажки міс Реби.

3406	"Maybe you right," Ned said.	— Може, воно й так, — сказав Нед.
3407	"That's what we gonter find out now.	— Ми якраз і хочемо це перевірити.
3408	Son," he said to Lycurgus, "hand me my coat.	Синку, — звернувся він до Лайка, — дай мені мою куртку.
3409	" I had not even noticed the coat yet, but now Lycurgus had it; also the peeled switch.	— Досі я не бачив цієї куртки, але ось Лайк простягнув її, а також обшмугляну прутину.

Рис. 2.12 Фрагмент 3409 паралельного тексту роману Вільяма Фолкнера «Крадії».

На рисунку 2.12 в оригінальному тексті автор використовує англійський дієприкметник *peeled*, який у перекладі звучить як *обшмугляна*, хоча дослівно означає ‘стерта, обтерта’. Натомість обраний перекладачами дієприкметник позначений у словниках як діалектне слово, а отже, на думку радянських критиків, точно не повинен би був використовуватися перекладачами.

3811	"I wanted that tooth a long time," Minnie said, "and I worked and saved to get it, extra work.	— Я ж так давно жадала цього зуба, — мовила Мінні. — І я так працювала й заощаджувала, стільки роботи переробила.
3812	I aint going to have it all messed up with no spit-mixed something to eat. "	Я не хотіла, щоб його каляло всяке заслинене їдло.
3813	"So she would take it out when she ate. " Miss Reba said, "and put it right there in front of her plate where she could see it, not only watch it but enjoy it too while she was eating.	— Отож вона його виймала, сідаючи їсти, — провадила міс Реба,— і клала перед тарілкою, не тільки щоб з ока не спускати, а щоб і милуватись ним.

Рис. 2.13 Фрагмент 3812 паралельного тексту роману Вільяма Фолкнера «Крадії».

4101	He had taken off his pants and shoes and was already reaching to turn out the light. He stopped, dead still.	Він уже скинув штани й черевики і простягав руку загасити світло, а тепер нараз застиг нерухомо.
4102	"Who did you say?	— Хто ти сказав?
4103	" I was awake now but it was already too late.	Я прочуняв уже цілком, та було запізно.

Рис. 2.14 Фрагмент 4103 паралельного тексту роману Вільяма Фолкнера «Крадії».

4339	Likely soon as I left this morning, he come up for his breakfast. "	Коли оце я пішов уранці, то він, либонь, приволікся на сніданок.
4340	"But suppose he sells the tooth before we can catch him. "	— А що, як він продасть зуба раніше, ніж ми його зловимо?
4341	"I done fixed that," Ned said.	— Я вже метикував над цим, — мовив Нед.
4342	"He aint gonter sell it.	— Він не продасть.

Рис. 2.15 Фрагмент 4341 паралельного тексту роману Вільяма Фолкнера «Крадії».

Погляньмо на слово *каляти* (рисунок 2.13). У Словнику української мови воно також має позначку «розмовне», і означає ‘бруднити’. Воно є перекладом англійського словосполучення *to mess up*, і у поєднанні з іншими яскравими словами, як-от *їдло*, дуже добре передає загальне враження від оригіналу, зображає стиль його написання. Такими ж є і слова на рисунку 2.14 *прочуняв* (в оригіналі – *was awake*) та на рис. 2.15 *метикував* (в оригіналі – *done fixed*).

Тепер розгляньмо приклади, знайдені у романі «Слідопит» Джеймса Фенімора Купера та його перекладі І. Корунця.

22	» Towards the west, in which direction the faces of the party were turned, the eye ranged over an ocean of leaves, glorious and rich in the varied and lively verdure of a generous vegetation, and shaded by the luxuriant tints which belong to the forty-second degree of latitude.	» На захід,— там, куди були звернуті лиця подорожніх і де тільки й можна було побачити далину, скільки око сягало, мрів листяний океан, величний та багатий розмаєм яскраво-зеленої буйної рослинності, з розкішними барвами, властивими сорок другому градусові північної широти.	
23	» The elm with its graceful and weeping top, the rich varieties of the maple, most of the noble oaks of the American forest, with the broad-leaved linden known in the parlance of the country as the basswood, mingled their uppermost branches, forming one broad and seemingly interminable carpet of foliage which stretched away towards the setting sun, until it bounded the horizon, by blending with the clouds, as the waves and the sky meet at the base of the vault of heaven.	» В'яз із гарною плакучою верхівкою численні породи клена, дорогоцінний американський дуб та широколиста американська липа, відома як ликовиця,— всі вони перепліталися горішнім гіллям, зливаючись у єдиний і мовби нескінченний листяний килим, який без кінця-краю тягся до призахідного сонця, аж доки зливався з хмарами, як зливаються біля небокраю морські хвилі з блакиттю небесного склепіння.	

Рис. 2.16 Фрагмент 23 паралельного тексту роману Джеймса Фенімора Купера «Слідопит».

Відомо, що критики дуже негативно ставилися до вживання перекладачами прикметників *долішній* та *горішній* (як-от на рисунку 2.16). Натомість вони наполягали на вживанні слів *верхній* і *нижній*, які семантично є більш наближеними до російської. Та й узагалі, говорити так «звичніше», стверджує Іван Білодід.[35]

1589	» "A fish that can fly!	» — Летюча риба?	
1590	» Master Cap, Master Cap, do not think, because we are mere borderers, that we have no idees of natur', and what she has been pleased to do.	» Шановний добродію Кепе, та невже ви й справді гадаєте, що ми, прості мешканці далекої прикордонної глушини, ніякого поняття не маємо ні про саму природу, ні про те, які істоти вона може створити?	
1591	» I know there are squirrels that can fly—"	» Я лише знаю, що є летючі вивірки, а що. . .	
1592	» "A squirrel fly!	» — Вивірки — літають?!	

Рис. 2.17 Фрагмент 1591 паралельного тексту роману Джеймса Фенімора Купера «Слідопит».

Таке ненависне критикам слово *вивірка* бачимо на рисунку 2.17 на переклад слова *squirrel*. Воно є характерним для говірок заходу України, а що ці говірки підлягали критиці найбільше – то слово було забороненим до використання. Етимологічні відповідники до нього віднаходимо у багатьох інших мовах: *wiewiórka* – у польській, *veverica* – у словацькій, *veverka* – у чеській тощо.

1899	» "I hope so with all my heart. The crops look well as it is, man, and you'll be finding that the 55th make almost as good farmers as soldiers.	» — І я теж нічого більше не хотів би, адже види на врожай, судячи з усього, досить-таки непогані; ти ще побачиш, що з солдатів нашого п'ятдесят п'ятого фермери не гірші, ніж вояки.	
1900	» I never saw better potatoes in Scotland than we are likely to have in that new patch of ours. "	» Я тобі скажу, скільки я прожив у Шотландії, а такої бараболі, яка, здається, буде в нас на всій новій ділянці, ще зроду не бачив.	
1901	» "They promise a good yield, Major Duncan; and, in that light, a more comfortable winter than the last.	» — Бараболі, судячи з усього, пане майоре, вродить доброї, а отже, і зима буде легша, ніж торік.	

Рис. 2.18 Фрагмент 1900 паралельного тексту роману Джеймса Фенімора Купера «Слідопит».

[35] Білодід І. Мова і ідеологічна боротьба // *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли*. Київ 2005. с. 281

На рисунку вище в око впадає іменник *бараболя* (в оригіналі – *potato*), який також був табуйований через своє діалектне походження.

1923	» A very little would answer for a cure, sir. ”	» Для цього не так уже й багато його треба, сер.
1924	» “You are a wag, Sergeant; but hang me if I am sure you are not right.	» — Ти, бачу, ще й жартун, сержанте. Але побий мене трясця, якщо ти не маєш цілковитої рації.
1925	» There may be sweeter things in this world, after all, than oatmeal.	» Та, зрештою, на світі, мабуть, є й набагато миліші речі, ніж усілякі там вівсяні перепічки!

Рис. 2.19 Фрагмент 1924 паралельного тексту роману Джеймса Фенімора Купера «Слідопит».

1935	» “Well, then may I tell the Cupid-stricken youth that the matter is as good as settled? ”	» — Ну, то як, можна переказувати нашому зраненому амуром парубкові, що діло майже погоджене?
1936	» “I thank your honor; but Mabel is betrothed to another. ”	» — Дякую вашій честі, але Мейбл уже заручена з іншим.
1937	» “The devil she is!	» — Та невже, матері його ковінька!
1938	» That will produce a stir in the fort; though I'm not sorry to hear it either, for, to be frank with you, Sergeant, I'm no great admirer of unequal matches. ”	» Оце буде сенсація в форту, хоча, сержанте, не скажу, щоб у душі я не був радий цьому; я не великий прихильник нерівних шлюбів.

Рис. 2.20 Фрагмент 1937 паралельного тексту роману Джеймса Фенімора Купера «Слідопит».

3320	» At all events, the Lord High Admiral couldn't command a yawl with dignity, if he consulted the cockswain every time he wished to go ashore.	» Сам перший лорд-адмірал втратив би авторитет навіть в очах команди свого ялика, якби кожен раз став питатися у стернового, як йому підпливти до берега.
3321	» No sir, if I sink, I sink! but, d—-me, I'll go down ship-shape and with dignity. ”	» Ні, сер, якщо вже мені випало йти на дно, то я піду на дно, але, сто чортів йому в пельку, піду по-морському, з музикою!
3322	» “But, brother Cap, I have no wish to go down anywhere, unless it be to the station among the Thousand Islands whither we are bound.	» — А я, шуряче, ні в яке інше місце йти не хочу, окрім того поста на Тисячі Островів, куди ми оце пливемо.

Рис. 2.21 Фрагмент 3321 паралельного тексту роману Джеймса Фенімора Купера «Слідопит».

Особливої уваги заслуговує обсценна лексика, яку І. Корунець використовує у своєму перекладі. Вислів *побий мене трясця*, який в оригінал звучить як *hang me* (рисунок 2.19) є більш колоритним і використовується одним із героїв як заприсягання у правдивості слів його співрозмовника. *Трясця* – це ‘лихоманка’, слово може використовуватися як в прямому сенсі, так і в ролі лайки. *Матері його ковінька* (рисунок 2.20) є перекладом оригінального *the devil she is*, і також справляє враження більш насиченого, своєрідного вислову. Та чи не найяскравішим прикладом згаданої лексики є вислів *сто чортів йому в пельку* (рисунок 2.21), який в оригіналі автор навмисне не дописав, залишивши лише його частинку *d— me*. Цей український вислів належить до такої ненормативної лексики, якою послуговувалися ще козаки. А оскільки вона лягла в основу української народної лайки – її використання не повинне дивувати мовознавців та критиків.

Під час роботи з романом «Бранець своєї землі» Джеймса Олдріджа та його українським перекладом Павла Шарандака вдалося віднайти не так багато прикладів «репресованих» словоформ. Нижче наведено деякі з них.

1705	It was full and perpetual daylight now, and he could see the rising line of low black hills of the island, which he was skirting, pulling the sled across the soft watery slush of the land-locked edges, not caring any longer about the shaking danger of the loose ice on the sea's edge, the unbending strain of the sled.	Стояв ясний арктичний день, і над островом чітко вимальовувались чорні цятки горбів. Ройс тягнув свій вантаж по мокрому снігу, не помічаючи, як коливається крига, та не відчуваючи опору саней.
1706	It was now quite unconscious and quite automatic — all things and all movement.	Він рухався напівсвідомо й механічно, і все навколо ввижалось йому наче вві сні.
1707	So it was when he heard a dog barking — it meant nothing at all.	Почувши гавкіт, навіть не зрозумів, у чім справа.
1708	He no longer even knew clearly if Vodopyanov were alive or dead, but he went on.	Не відав, чи живий ще Водоп'янов, а дибав усе вперед та вперед.

Рис. 2.22 Фрагмент 1708 паралельного тексту роману Джеймса Олдріджа «Бранець своєї землі».

На рисунку 2.22 можна побачити дієслово *відав*, яке відповідає оригінальному слову *knew*. Коли це слово вживається у значенні 'знав' – вона набуває характеру застарілого слова, а як вже було зазначено раніше, така лексика стикалася із сильною критикою мовознавців.

2999	He would stick it out until the New Year.	Він потерпить до Нового року.
3000	Then he would face it again.	А потім знову розпочне боротьбу.
3001	Then he would fight once more this old conflict of his life, this struggle against the temptations of money and a badly directed existence which beckoned to him (he imagined) from his dead father and his rootless mother.	Знову стане на прю зі своїм минулим, багатством і безтурботним життям, з усім, що вабило його, нащадка лінивого батька й легковажної матері.

Рис. 2.23 Фрагмент 3001 паралельного тексту роману Джеймса Олдріджа «Бранець своєї землі».

Ставати на прю – питомо український фразеологізм, який буквально означає 'вступати у боротьбу з кимось'. Його віднаходимо на рисунку 2.23 як переклад дієслова *to fight*. У Словнику української мови слово *пря* має зразу дві позначки: «книжне» і «застаріле». [36] Навіть одної з них було б достатньо, аби радянські мовознавці занесли його до списку «неугодних» слів.

Хоча схожі словоформи подекуди й трапляються в перекладі П. Шарандака, проте їх є значно менше, аніж у попередніх трьох проаналізованих текстах. Окрім цього, опрацьовуючи цей переклад, дослідник може зіткнутися з незвичною ситуацією: де-не-де в українському варіанті бракує цілих уривків тексту, які є в англомовному оригіналі. Цікаво те, що більшість із таких

[36] Словник української мови: в 11 томах. — Том 8, 1977. — с. 364.

пропущених уривків – описи жителів СРСР, місцевої влади та ідеології. Погляньмо на приклад нижче.

4843	comrades . .	добрими друзями.
4844	» ‘Then why was Stalin so brutal ?’ he demanded.	
4845	» ‘He was wrong. We know that.’	
4846	» ‘Your society is more brutal than ours,’ he argued.	
4847	› ‘Your laws simply don’t count.	
4848	› You can arrest people and send them off to Siberia without the vestige of a trial.	
4849	› That is impossible in England.	
4850	› Millions died like that under Stalin, so where was your education in ideals then ?’	
4851	» ‘That was the result of the revolution and then the war, and terrible mistakes,’ she said as she put her shoes on and as they went up the slope and got back into the car which was driven by a tall young Abkhaz with a week’s beard on his dark face.	
4852	» ‘Not good enough,’ he said.	
4853	› ‘We also had a war.	
4854	› It didn’t make us cruel.’	
4855	» ‘You are cruel in your colonies,’ she argued.	
4856	› ‘And anyway, you only had a small war.	
4857	› You did not lose almost twenty million people. Your country was not burned to the ground. You did not know the brutalities that we suffered from the Germans.’	
4858	» ‘Even so, it was a war for us too. Our cities were bombed.’	
4859	» ‘Then you ought to have learned about war and brutality, the way we have,’ she said.	
4860	» ‘We can’t be so bad,’ he replied harshly. ‘Would you call Rolland the product of a brutal society r	» — Не такі-то ми вже й погані,— буркнув він,— Хіба ж Роланд жорстокий?

Рис. 2.24 Фрагменти 4844-4869 паралельного тексту роману Джеймса Олдріджа «Бранець своєї землі».

Рисунок 2.24 характерний тим, що у ньому повністю відсутній український переклад. У них англієць, на ім’я Руперт Ройс та росіянка Ніна Водоп’янова розмовляють про жорстокість Сталінського режиму, і жінка навіть погоджується із твердженням, хоча й шукає йому пояснення. У такій ситуації перед дослідником перекладу постає два варіанти: або версія тексту неповна, бо її елементи були втрачені при переведенні тексту в електронний формат, або ж маємо справу із текстом, який пройшов сильну цензуру. Підтвердженням другого висновку є те, що без пропущених шматків тексту переклад виглядає цілісно, і без наявного поряд оригіналу помітити втрати практично неможливо.

2.3 Статистичний аналіз вибраної лексики

Для того, аби провести аналіз частотності вживання заборонених слів у вибраних творах, та порівняти її із частотністю вживання таких слів у художній літературі періоду кінця 1960-х – початку 1970-х було взято за основу корпус Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК). У ньому було створено референтний підкорпус Ref_corp_1965-1973 (доступний для аналізу на сайті ГРАКу) за такими параметрами:

- doc.country = UA (країна публікації — Україна);
- doc.original = UK (мова оригіналу — українська);
- doc.style = FIC (жанр — художня література);
- doc.date = 1965|1966|1967|1968|1969|1970|1971|1972|1973 (рік публікації).

Завдяки цим параметрам у створеному підкорпусі опинилися художні твори досліджуваного періоду, написані українською мовою та видані на території України. Серед них – тексти Григора Тютюнника, Олеся Бердника, Ігоря Росохватського, Миколи Дашкієва, Олеся Гончара, Степана Пушика, Володимира Дрозда, Дмитра Ткача та інших. Величина цього підкорпусу становить 8,993,519 токенів.

Наступним етапом є порівняння частотності вживання вибраних слововживань з перекладів романів Шарлотти Бронте, Джеймса Фенімора Купера, Вільяма Фолкнера та Джеймса Олдріджа (фокусного корпусу) із творами референтного підкорпусу. Для такого порівняння було обрано метрику, яка називається Баєсів фактор, спрощенням якої є Баєсів інформаційний критерій (Bayesian information criterion, BIC). Розрахувати такий критерій можна автоматично, ввівши дані (конкретну кількість вживань певного слова у референтному корпусі та вибраних романах), у таблицю на сайті https://ucrel.lancs.ac.uk/llwizard.html Така метрика не залежить від величини досліджуваних корпусів і застосовується для того, аби визначити кількісний показник ступеня правдивості твердження проти нульової гіпотези. Ось як варто інтерпретувати результати таких обрахунків:

- 0-2: результат не вартує уваги;
- 2-6: позитивні докази проти нульової гіпотези;
- 6-10: вагомі докази проти нульової гіпотези;
- > 10: дуже вагомі докази проти нульової гіпотези.[37]

[37] Andrew Wilson. Embracing Bayes factors for key item analysis in corpus linguistics // *New Approaches to the Study of Linguistic Variability: Language Competence and Language Awareness in Europe, vol. 4*. Frankfurt 2013. P. 3–11. – с 6.

У цій науковій роботі ми розглянемо такі варіанти, значення яких є більшим за 10, тобто вони є підтвердженням гіпотези про те, що перекладацький «бунт» існував, ба більше, не був випадковим.

Отож погляньмо детальніше на конкретні приклади.

Слово *либонь* – питомо українське, воно не має прямого відповідника, тому критики та редактори змушували перекладачів змінювати його на *мабуть, напевно.* У референтному корпусі воно зустрічається 209 разів, а у фокусному – 47. Баєсів інформаційний критерій для цього слова становить 9,51, а це вже є вагомим доказом на підтвердження гіпотези.

Наступне слово – *добродій,* яке у період русифікації зазнавало жорстоких утисків, а вживати його було дозволено лише в іронічному сенсі, дарма що воно було традиційним українським звертанням з давніх-давен. На щастя, воно «витримало» критику, і, хоч у повсякденному житті вживається зараз рідко, збереглося на сторінках художньої літератури. Його частотність у фокусному корпусі становить 173 рази, а у референтному – лише 84. БІК для слова *добродій* – 509,27, отож воно безумовно є статистично значущим прикладом.

Слово *достоту* вважалося штучним архаїзмом, а тому було заборонене. Попри його невелику кількість у двох корпусах, значення БІК для нього становить 43,72, бо у референтному корпусі його можна знайти 17 разів, а у фокусному – 22.

Здавалося б, що слово *водоспад* не повинне було б привертати увагу мовознавців. Але очевидно, що їм не давала спокою буква **с**, яка відрізняє його від російського *водопад.* У референтному корпусі його частотність – 52, а у фокусному – 60. Звідси Баєсів інформаційний критерій – 131,36, що є переконливим результатом.

Слово *годен* у значенні ‘той, який може щось робити’ теж підпадало під критику радянських мовознавців. Його змушували змінювати на *сміє, здатен.* Кількість у фокусному корпусі – 10, у референтному – 0. БІК для слова – 36,35.

Руїни – це слово, яке наполегливо рекомендували змінювати на *руйнування* (бо його російський відповідник – *разрушение*). У фокусному корпусі це слово вживається 7 разів, а у референтному корпусі не вживається зовсім. Баєсів інформаційний критерій для слова *руїни* – 21,29.

Погляньмо на дієслово *скоїтись.* Його радянські критики вважали діалектизмом, хоча в сучасних словниках такої позначки воно не має. Його зовсім немає у референтному корпусі, а у фокусному бачимо його аж 30 разів. БІК із таких чисел становить 132,27, а це досить значний результат.

Слово *скорше,* яке у Словнику української мови має лише одну позначку «розмовне», натомість радянські критики дали йому аж три: «обласне», «застаріле», «рідковживане». У референтному корпусі воно зустрічається 59 разів, а у фокусному – 22. Та попри таку різницю, Баєсів інформаційний коефіцієнт для нього – 10, 4.

Дієслово *тямити*, яке також має розмовний відтінок (тому повинне було бути змінене на *розуміти*), у фокусному корпусі зустрічаємо 44 рази, у референтному – 165. БІК – 15,73.

Розмовна частка *авжеж* у фокусному корпусі вживається 116 разів, у референтному – 292. Баєсів інформаційний коефіцієнт – 113,23.

Слово *гаразд* у фокусному корпусі віднаходимо 267 разів, у референтному – 1326. БІК для цього слова – 81,32.

Збільшена форма від іменника *багно – багнисько* (редактори дозволяли лише форму *болото*, яка є характерною для російської), яке бачимо у референтному корпусі лише 1 раз, у фокусному натомість трапляється аж 23 рази, а БІК – 90,57.

Ще одне розмовне слово *буцімто*, у текстах фокусного корпусу наявне 40 разів, у референтному – 129. Баєсів інформаційний коефіцієнт для цього слова – 119,83.

Дієслово *балакати* у фокусному корпусі можна знайти 52 рази, а у референтному – 150 разів. Тому БІК для нього становить 35,95.

Цікаво проаналізувати слово *ґувернантка*, яке у фокусному корпусі бачимо 30 разів, у референтному ж – жодного (натомість варіант *гувернантка* бачимо 10 разів). Баєсів інформаційний коефіцієнт для слова *ґувернантка* – 132,27.

Бідолаха – розмовне слово; у референтному корпусі – 110, у фокусному – 31. Тому БІК для нього – 9,49.

Очевидячки – прислівник, згаданий у працях кількох критиків, має розмовний відтінок, у фокусному корпусі трапляється 17 разів, у референтному – 35. Баєсів інформаційний коефіцієнт – 10,87.

Слово *стайня* у значенні ‘хлів’ позначається як рідковживане. Його можна знайти 57 разів у фокусному корпусі та 174 рази у референтному. Тому його БІК становить 36,78.

Нарешті дієслово *витріщитися,* яке також підпадає під категорію «розмовне», у фокусному корпусі знаходимо 7 разів, а в референтному корпусі не знаходимо жодного разу. Баєсів інформаційний коефіцієнт для дієслова *витріщитися* – 21,96.

Отже, основним завданням цього розділу стало опрацювання чотирьох англо-українських паралельних текстів з метою дослідження мови їхнього перекладу і підтвердження тези про наявність «бунту перекладачів» наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років. Для цього було вирівняно 4 романи Шарлотти Бронте, Джеймса Фенімора Купера, Вільяма Фолкнера та Джеймса Олдріджа, відібрано особливі слововживання для подальшого аналізу, створено референтний підкорпус Ref_corp_1965-1973, який залишається доступним для аналізу на сайті корпусу ГРАК, та проведено аналіз окремих слів за допомогою Баєсового інформаційного критерію. У результаті аналізу було виявлено, що частотність вживання низки закритикованих радянською владою слів кількісно

переважає у перекладній літературі обраного періоду, і це переважання є статистично значущим. Безумовно, це дослідження не є вичерпним, адже він фокусується на перекладах лише чотирьох романів і не охоплює сповна усіх рівнів мови. Однак воно стане доброю основою для проведення ґрунтовніших та глибших досліджень української мови у період русифікації, а зокрема – перекладної літератури цього періоду.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження мови українських перекладів кінця 1960-х – початку 1970-х років на основі паралельних текстів «Джейн Ейр» Шарлотти Бронте (перекл. з англ. П. Соколовський), «Бранець своєї землі» Джеймса Олдріджа (перекл. з англ. Павло Шарандак), «Слідопит» Джеймса Фенімора Купера (перекл. з англ. І. Корунець) та «Крадії» Вільяма Фолкнера (перекл. з англ. М Пінчевський, Е. Хоменко, Р. Доценко), було зроблено спробу довести правдивість твердження Юрія Шевельова про наявність «прихованого бунту перекладачів». Для цього у теоретичному розділі було проаналізовано особливості розвитку явища цензури, якого зазнавала українська література від радянської влади, досліджено низку критичних статей мовознавців-русифікаторів, розглянуто види лексики, яку вони критикують у своїх працях та причини цієї критики. У практичному розділі було створено фрагмент паралельного англо-українського корпусу текстів, до якого увійшли чотири романи, (український переклад яких становить ~474,940 слів), створення референтного підкорпусу української художньої літератури, виданої в Україні у заданий період, і, зрештою, проведено порівняння частотності вживання стигматизованої лексики в обох корпусах.

В результаті такого комплексного дослідження було встановлено, що для дев’ятнадцяти мовних одиниць відмінність у частотності виявилася статистично значущою. Ці дані підтверджують гіпотезу Ю. Шевельова про «прихований бунт перекладачів». Ба більше, демонструють його неабияке значення для збереження питомо українських слів.

Це дослідження, очевидно, не є повним, адже не охоплює всієї критикованої лексики, і в його основі лежать лише чотири паралельні тексти, але воно точно стане добрим ґрунтом для подальшого вивчення мови перекладачів XX століття, а його результатом буде внесок до паралельного англо-українського корпусу текстів, який стане інструментом для українських дослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонів Ю. До проблеми реабілітації лексики, вилученої з української мови // *Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки*. Київ 2002. с. 38-43.
2. Білодід І. Культура мови сучасних художніх перекладів // *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли*. Київ 2005. с. 323-339
3. Білодід І. Мова і ідеологічна боротьба // *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли.* Київ 2005. с. 276-283
4. Єрмоленко С. Русанівський В. Літературна мова і художній переклад // *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли*. Київ 2005. с. 283-300
5. Карікова Н. Українська літературна мова за радянської доби (1920–1990 РР.): від нормалізації до рознормалізації та перенормалізації // *Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920-2015)* / Зред. С. Вакуленко за участі К. Каруник. Харків 2018. с. 429-465.
6. Русанівський В. За чим тужити? // *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли.* Київ 2005. с. 265-268.
7. Синявський О. *Норми української літературної мови*. Львів 1941. 363 с.
8. Стріха М. *Український художній переклад: між літературою та націєтворенням (до постановки питання).* Київ 2002.
9. *Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920-2015)* / Зред. С. Вакуленко. Харків 2016
10. Шевельов Ю. Мовне внормування на Україні та його внедійснення // *Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920-2015)* / Зред. С. Вакуленко за участі К. Каруник. Харків 2018. с. 515-535
11. Шевельов Ю. Новітня українська літературна мова, з типологічного погляду // *Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920-2015)* / Зред. С. Вакуленко за участі К. Каруник. Харків 2018. с. 503-514

12. Реєстр репресованих слів // *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріяли.* Київ 2005. ст. 354
13. Kolomiyets L. Translation as an Instrument of Russification in Soviet Ukraine // *Translation and Power*. Bern 2020 p. 29-43.
14. Wilson A. Embracing Bayes factors for key item analysis in corpus linguistics // New Approaches to the Study of Linguistic Variability: Language Competence and Language Awareness in Europe, vol. 4. Frankfurt 2013. P. 3–11. – с 6.

Електронні ресурси:

15. Словник української мови: в 11 томах. Режим доступу: http://sum.in.ua/
16. Effect size calculations – Режим доступу: https://ucrel.lancs.ac.uk/llwizard.html
17. Vondřička P. InterText editor v1.5 comprehensive guide https://wanthalf.saga.cz/repository/intertext/InterText_Editor-User_Guide.pdf

Додаток А

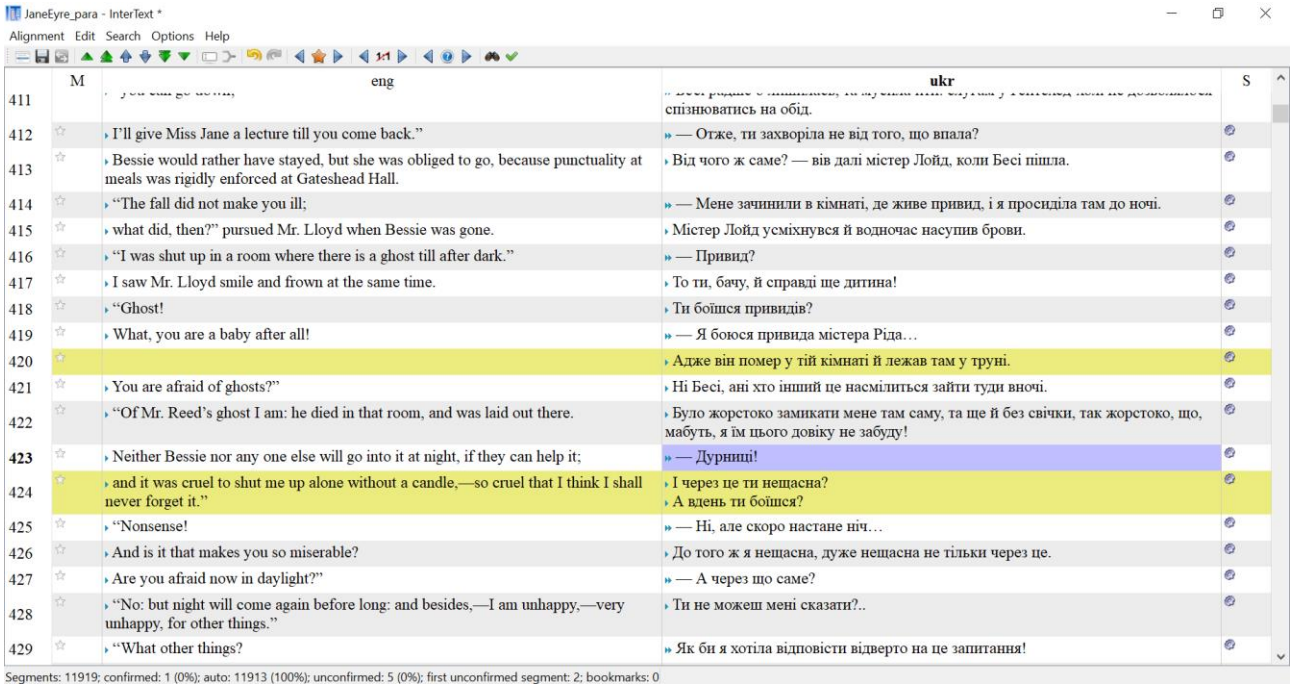

JaneEyre_para - InterText *

Alignment Edit Search Options Help

	M	eng	ukr	S
411		[illegible]	[illegible] спізнюватись на обід.	
412		I'll give Miss Jane a lecture till you come back."	— Отже, ти захворіла не від того, що впала?	
413		Bessie would rather have stayed, but she was obliged to go, because punctuality at meals was rigidly enforced at Gateshead Hall.	Від чого ж саме? — вів далі містер Лойд, коли Бесі пішла.	
414		"The fall did not make you ill;	— Мене зачинили в кімнаті, де живе привид, і я просиділа там до ночі.	
415		what did, then?" pursued Mr. Lloyd when Bessie was gone.	Містер Лойд усміхнувся й водночас насупив брови.	
416		"I was shut up in a room where there is a ghost till after dark."	— Привид?	
417		I saw Mr. Lloyd smile and frown at the same time.	То ти, бачу, й справді ще дитина!	
418		"Ghost!	Ти боїшся привидів?	
419		What, you are a baby after all!	— Я боюся привида містера Ріда…	
420			Адже він помер у тій кімнаті й лежав там у труні.	
421		You are afraid of ghosts?"	Ні Бесі, ані хто інший це насмілиться зайти туди вночі.	
422		"Of Mr. Reed's ghost I am: he died in that room, and was laid out there.	Було жорстоко замикати мене там саму, та ще й без свічки, так жорстоко, що, мабуть, я їм цього довіку не забуду!	
423		Neither Bessie nor any one else will go into it at night, if they can help it;	— Дурниці!	
424		and it was cruel to shut me up alone without a candle,—so cruel that I think I shall never forget it."	І через це ти нещасна? А вдень ти боїшся?	
425		"Nonsense!	— Ні, але скоро настане ніч…	
426		And is it that makes you so miserable?	До того ж я нещасна, дуже нещасна не тільки через це.	
427		Are you afraid now in daylight?"	— А через що саме?	
428		"No: but night will come again before long: and besides,—I am unhappy,—very unhappy, for other things."	Ти не можеш мені сказати?..	
429		"What other things?	Як би я хотіла відповісти відверто на це запитання!	

Segments: 11919; confirmed: 1 (0%); auto: 11913 (100%); unconfirmed: 5 (0%); first unconfirmed segment: 2; bookmarks: 0

Рисунок 1. Вигляд файлу з паралельним текстом роману «Джейн Ейр» до вирівнювання.

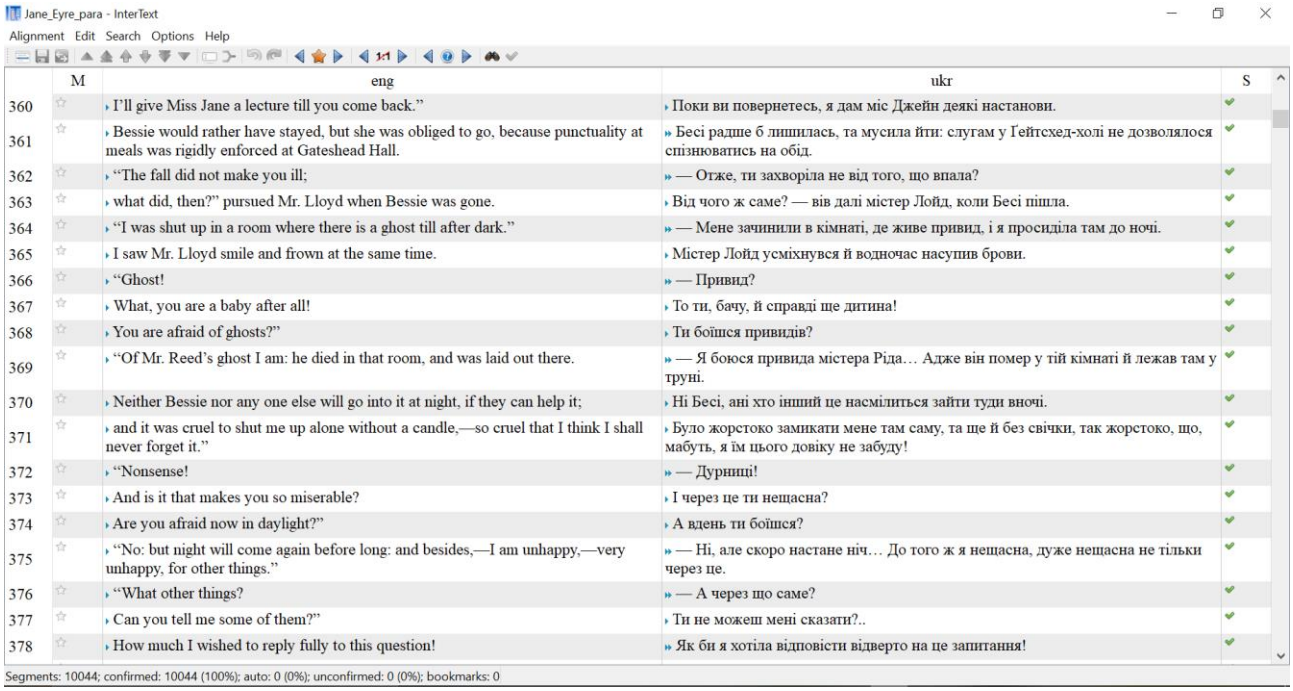

Jane_Eyre_para - InterText

Alignment Edit Search Options Help

	M	eng	ukr	S
360		I'll give Miss Jane a lecture till you come back."	Поки ви повернетесь, я дам міс Джейн деякі настанови.	
361		Bessie would rather have stayed, but she was obliged to go, because punctuality at meals was rigidly enforced at Gateshead Hall.	Бесі радше б лишилась, та мусила йти: слугам у Ґейтсхед-холі не дозволялося спізнюватись на обід.	
362		"The fall did not make you ill;	— Отже, ти захворіла не від того, що впала?	
363		what did, then?" pursued Mr. Lloyd when Bessie was gone.	Від чого ж саме? — вів далі містер Лойд, коли Бесі пішла.	
364		"I was shut up in a room where there is a ghost till after dark."	— Мене зачинили в кімнаті, де живе привид, і я просиділа там до ночі.	
365		I saw Mr. Lloyd smile and frown at the same time.	Містер Лойд усміхнувся й водночас насупив брови.	
366		"Ghost!	— Привид?	
367		What, you are a baby after all!	То ти, бачу, й справді ще дитина!	
368		You are afraid of ghosts?"	Ти боїшся привидів?	
369		"Of Mr. Reed's ghost I am: he died in that room, and was laid out there.	— Я боюся привида містера Ріда… Адже він помер у тій кімнаті й лежав там у труні.	
370		Neither Bessie nor any one else will go into it at night, if they can help it;	Ні Бесі, ані хто інший це насмілиться зайти туди вночі.	
371		and it was cruel to shut me up alone without a candle,—so cruel that I think I shall never forget it."	Було жорстоко замикати мене там саму, та ще й без свічки, так жорстоко, що, мабуть, я їм цього довіку не забуду!	
372		"Nonsense!	— Дурниці!	
373		And is it that makes you so miserable?	І через це ти нещасна?	
374		Are you afraid now in daylight?"	А вдень ти боїшся?	
375		"No: but night will come again before long: and besides,—I am unhappy,—very unhappy, for other things."	— Ні, але скоро настане ніч… До того ж я нещасна, дуже нещасна не тільки через це.	
376		"What other things?	— А через що саме?	
377		Can you tell me some of them?"	Ти не можеш мені сказати?..	
378		How much I wished to reply fully to this question!	Як би я хотіла відповісти відверто на це запитання!	

Segments: 10044; confirmed: 10044 (100%); auto: 0 (0%); unconfirmed: 0 (0%); bookmarks: 0

Рисунок 2. Вигляд файлу з паралельним текстом роману «Джейн Ейр» після вирівнювання.